

ПОДОЛАННЯ КРИЗОВИХ ЯВИЩ У МОЛОЧНОМУ СКОТАРСТВІ: ПРІОРИТЕТИ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

OVERCOMING THE CRISIS IN DAIRY CATTLE: PRIORITIES OF STATE SUPPORT AND REGIONAL FEATURES

Тарас БОЖИДАРНИК,
доктор економічних наук,
Луцький національний
технічний університет

Taras BOZHIDARNIK,
Doctor of Economics,
Lutsk National
Technical University

Розширене відтворення потенціалу всього молоко-продуктового підкомплексу АПК значною мірою залежить від переведення на інноваційну модель розвитку сектору молочного скотарства.

Молочне скотарство є тією галуззю тваринництва, яка зазнала значних структурних зрушень у 1990-х роках у напрямі зниження поголів'я худоби у колективних сільськогосподарських підприємствах та певного збільшення – у господарствах населення. Але одноосібні селянські господарства не володіють достатнім техніко-технологічним та організаційним потенціалом для виробництва, зберігання та транспортування молока, що відображається на його закупівельній ціні та відповідно на інвестиційних можливостях розширеного відтворення.

Виникнення цілого комплексу кризових явищ пов'язується також із неефективною регуляторною політикою держави щодо стимулювання інноваційно-технологічної модернізації індустрії молочного скотарства, що значною мірою й негативно вплинуло на конкурентоспроможність більшості виробників сирого молока. З огляду на це проблема подолання кризових явищ у молочному скотарстві набула небувалої актуальності, про що свідчить значний спектр підходів вітчизняних вчених до причин виникнення цих проблем і напрямів їх подолання. Має місце відмінність у думках щодо того, який фактор вирішальною мірою вплинув на згортання обсягів виробництва в галузі, наскільки незворотними є тенденції структурних зрушень щодо збільшення обсягів виробництва молока в особистих селянських господарствах, якою мірою необхідно запозичувати за кордоном інноваційні технології покращення породної структури поголів'я молочних порід корів.

О. Гіржева наголошує на тому, що молочне скотарство – провідна галузь тваринництва в Україні. До початку 1990-х років характерним у розвитку галузі було розширене відтворення. Воно відбувалося як за рахунок збільшення поголів'я корів, так і шляхом підвищення їх продуктивності [4, с. 49]. Таких результатів було досягнуто на основі значних капітальних вкладень, профінансованих державою, а також наявності тісних взаємозв'язків між виробниками й споживачами сирого молока в різних регіонах існуючої на той час держави. На жаль, інноваційне підґрунтя було слабким, що знайшло свій прояв уже в перші кризові періоди.

Л. Сахно стверджує, що молочне скотарство у суспільному секторі України посідає важливе місце: частка виробництва молока у структурі валової продукції сільського господарства ста-

новила у 1990 році 15,4%, у 2008 році – 4,2%. Молочна галузь України протягом 1990-2000 років перебувала у глибокій кризі – виробництво молока в усіх категоріях підприємств скоротилося удвічі, а в суспільному секторі – в 4 рази [6, с. 146]. Скорочення виробництва молока у суспільному секторі частково було компенсовано за рахунок особистих селянських господарств, але це не упередило кризи в молокопереробній сфері, оскільки підприємства зіткнулися з проблемою платоспроможного попиту і не могли вчасно поповнювати обігові кошти.

О. Васильченко переконаний, що молочне скотарство є особливою галуззю з безперервним характером виробництва і реалізації молочних продуктів. Продукція галузі швидко псується, є низькорентабельною, для забезпечення високої якості молочної продукції потрібне постійне її охолодження [3, с. 34]. Це свідчить про те, що галузь потребує перманентної підтримки держави незалежно від фази розвитку молочарського бізнесу окремих категорій виробників, а також встановлення партнерських відносин між органами влади та суб'єктами підприємництва з метою недопущення дискримінації дрібних виробників та створення сучасної інфраструктури зберігання й первинної переробки молока.

Внаслідок глибоких соціально-економічних перетворень на селі, створення нових організаційно-правових структур на засадах приватної власності на засоби виробництва і землю відбулось зосередження переважної більшості корів у господарствах населення, що створило певні організаційно-економічні складнощі щодо відтворення маточного стада, виробництва й формування ринку молока та молочних продуктів. У цих умовах особливо актуальним є за-

безпечення конкурентоспроможного виробництва молока в господарствах населення на основі їх кооперації та інтеграції з підприємствами переробної промисловості [5]. Отже, на часі формування нових структур ведення молочарського бізнесу, які створюватимуть передумови для концентрації достатнього обсягу інвестиційних ресурсів для переведення молочних ферм на нову технологічну основу.

Незважаючи на розуміння окремими представниками вітчизняної науки причин виникнення та шляхів подолання кризових явищ у молочному скотарстві, потребують конкретизації окремі моменти системного вирішення організаційно-економічних та виробничо-технічних проблем розширеного відтворення потенціалу молочного скотарства. Тому метою статті є обґрунтування шляхів подолання

Визначено пріоритети подолання кризових явищ в економічній, соціальній та технічній підсистемах молочного скотарства. Розроблено комплекс заходів, що дадуть можливість поступово нарощувати інвестиційний потенціал розширеного відтворення молочного стада та підвищувати рівень капіталізації виробництва сирого молока. Нарощення поголів'я корів і реструктуризація матеріально-технічної бази молочного скотарства має передбачати реінжиніринг бізнес-процесів у сферах кормовиробництва, ветеринарного забезпечення та техніко-технологічного об'єднання розвитку молочного скотарства, а також у селекційно-племінній роботі.

Priorities of overcoming the crisis in the economic, social and technical subsystems of dairy cattle are defined. A set of measures that will enable to gradually increase the investment potential of expanded reproduction of the dairy herd and increase capitalization of raw milk is developed. The increase of the number of cows and the restructuring of logistics dairy cattle should include re-engineering of business processes in the areas of fodder, veterinary support and technical and technological improvement of dairy cattle, and in the selection and breeding.

кризових явищ в окремих ланках даної підгалузі з урахуванням регіональних особливостей та наслідків державної підтримки в минулі періоди.

На сьогодні мають місце фактори, що негативним чином впливають на розвиток молочного скотарства, які сформувалися протягом тривалого періоду і не можуть бути вирішені за короткий проміжок часу. Зокрема, негативним явищем розвитку вітчизняного молочного скотарства є нерівномірне в розрізі пір року отелення корів, що зумовлює традиційну з року в рік ситуацію: 65% молока виробляється у весняно-літній період, а 35% – в осінньо-зимовий. Такий сезонний розподіл виробництва молока викликає цінові сплески, що призводить до зростання закупівельних цін на молочно-кисловину (10-20%).

Для прикладу: в ЄС уже тривалий період практикується така система регулювання отелення корів, яка забезпечує рівномірне виробництво молока протягом року. Крім того, в період так званого великого молока держави через інтервенційні агентства купують його надлишки, а взимку продають сухе молоко. Цей досвід з часом варто поширити в Україні, що блокуватиме цінові шоки в умовах зменшення виробництва молока та підтримуватиме прийнятний для виробників рівень цін в умовах надлишкового виробництва молочно-кисловини.

Низька інвестиційна привабливість даного виду підприємництва також пов'язана з тим, що більшість структур-виробників молока мають незначне поголів'я і в переважній більшості низьку продуктивність корів, високу собівартість однієї тонни молока, що в кінцевому підсумку позначається на конкурентоспроможності молочної продукції. Натомість вища продуктивність надоев молока, більш ефективно використання кормової бази, нижчий рівень питомих витрат досягається в умовах вищої концентрації виробничих потужностей. З огляду на це варто було б попереджувати прояви штучного подрібнення молочного виробництва на невеликі господарства шляхом часткової компенсації витрат на розбудову матеріально-технічної бази та інфраструктурне облаштування молочнотоварних ферм. Особливо це актуально для господарств Поліського економічного району, де у 90-х роках мала місце найбільш інтенсивна руйнація сільськогосподарських підприємств і не спостерігається високий рівень концентрації інвестиційних ресурсів для відновлення втраченого потенціалу молочного скотарства.

При виборі пріоритетів розвитку молочного скотарства необхідно враховувати, що дана галузь являє собою складний комплекс організаційно-економічних відносин, який включає соціальну, економічну й технологічну підсистеми. Міжпідсистемні переходи кумулятивним чином відображаються на ефективності розвитку молочного скотарства в цілому, оскільки воно для значної кількості сільських мешканців є і джерелом отримання «живих» грошей, і фактором продовольчої безпеки, і засобом для ведення органічного землеробства.

Технологічна підсистема представлена матеріально-технічною базою виробництва молока та допоміжними виробництвами (кормовиробництво). Економічна криза надзвичайно негативно вплинула на розвиток технологічної підсистеми молочного скотарства, оскільки було зруйновано значну кількість молочно-кисловинних ферм колективних сільськогосподарських підприємств, демонтовано тваринницькі комплекси у зв'язку з майновим паюванням, ліквідовано цілі підрозділи з виведення високопродуктивних порід корів [1]. Особливо це проявляється в регіонах аграрної спеціалізації, де приватний бізнес не відзначається достатнім рівнем інвестиційної спроможності для фінансування проектів технологічної модернізації індустрії молочного скотарства.

Саме модернізація технологічної підсистеми є найбільш складним процесом, оскільки потребує значних інвестиційних ресурсів. За нинішнього рівня концентрації фінансових ресурсів на сільськогосподарських підприємствах, які спеціалізуються на молочному скотарстві, і небажання вітчизняних бізнес-груп інвестувати молочний сектор модернізація даної підсистеми можлива на основі форму-

вання партнерських відносин між державою та підприємницькими структурами. Такі партнерські відносини можуть бути налагоджені за умов створення асоціацій виробників молока та молочно-кисловинних кластерів, що дозволить централізувати наявні інвестиційні ресурси і тим самим підвищити технічний та технологічний рівень виробництва та зберігання сирого молока. Найбільш реально такі відносини налагоджувати в зонах великих міст, де має місце найбільший попит на молоко та молочнопродукти і спостерігається найвищий рівень концентрації інвестиційних ресурсів.

Соціальна підсистема представлена місцевим населенням, яке утримує власне господарство, і продаж молока для нього виступає одним з основних джерел отримання доходів. Покращення стану соціальної підсистеми безпосередньо залежить від величини державних дотацій, що надаються за передачу молока на переробку. Нинішній рівень дотування надзвичайно слабо стимулює особисті селянські господарства до нарощення поголів'я молочно-кисловинних корів, оскільки економічні умови ведення даного виду бізнесу є дуже несприятливими.

Якісно покращити функціонування соціальної підсистеми в молочному скотарстві можна шляхом відновлення потужностей даної галузі в сільськогосподарських підприємствах. Модернізація існуючих та будівництво нових молочно-кисловинних ферм дасть змогу підвищити рівень зайнятості місцевого населення у сфері молочного скотарства, а також залучити додаткові трудові ресурси у сферу транспортування й первинної переробки молока. Має бути подолано синдром дискримінації дрібних виробників молока, які, на відміну від сільськогосподарських підприємств, не отримують необхідного обсягу дотацій, а також змушені здавати молоко за заниженими цінами.

Економічна підсистема являє собою спектр відносин щодо виробництва, продажу та первинної переробки молока. Вона включає також весь спектр відносин, пов'язаних з володінням, користуванням і розпорядженням майном. Система економічних відносин неповною мірою відповідає вимогам часу, оскільки не включає стимулюючих важелів, здатних забезпечити залучення інвестиційних ресурсів. Окрім того, молочне скотарство має ряд специфічних особливостей, які значною мірою впливають на темпи його розвитку та можливість модернізації окремих складових.

Такими особливостями є: молоко належить до продуктів першої необхідності і незалежно від політико-економічної кон'юнктури попит на нього є нееластичним; ринок молока є ринком безпосереднього і прямого попиту; потенціал молочного скотарства та резерви його нарощення безпосередньо пов'язані з породним складом худоби, його селекційно-плеєними якість; виробництво продукції значною мірою визначається якістю кормової бази. Загострення глобальної продовольчої кризи відкриває перед Україною значні можливості щодо нарощення експорту не лише продукції рослинництва, а й тваринництва, в тому числі молока та молочно-кисловинних продуктів, але для цього необхідно трансформувати економічну підсистему розвитку сектору молочного скотарства, наблизивши її до кращих європейських зразків [2].

Подолання кризових явищ у молочному скотарстві вимагає реалізації цілого комплексу заходів, що дадуть можливість поступово нарощувати інвестиційний потенціал розширеного відтворення молочного стада та підвищувати рівень капіталізації виробництва сирого молока. Такими заходами є:

□ розширення потужностей діючих та будівництво нових великих спеціалізованих молочно-кисловинних господарств, у першу чергу на депресивних сільських територіях, на основі збільшення частки державної підтримки через встановлення партнерських відносин з підприємницькими структурами та фінансово-кредитними установами шляхом укладання угод державно-приватного партнерства (створення асоціацій виробників молока, молочно-кисловинних кластерів);

□ стимулювання особистих селянських господарств – виробників молока до об'єднання у молочно-кисловинні кооперативи, які мають створюватися у формі неприбуткових організацій, для формування

сучасної техніко-технологічної бази зберігання сирого молока та його первинної переробки; це дасть змогу підвищити якість молочно-сировини, що відповідним чином відобразиться на закупівельній ціні і призведе до зростання доходів домогосподарств;

□ відновлення пільг зі сплати ПДВ сільськогосподарським товаровиробникам за продане ними переробним підприємствам молоко, що стимулюватиме їх нарощувати обсяги продажу та даватиме можливість вчасно поповнювати обігові кошти і спрямовувати більші обсяги капіталовкладень на реконструкцію й технічне переоснащення установок для доїння корів і зберігання молочної продукції;

□ державна підтримка створення сімейних молочних ферм з поголів'ям не менше 15 корів шляхом фінансування будівництва мобільних тваринницьких комплексів та розбудови техніко-технологічної бази первинної переробки молочної сировини, що дасть можливість сформувати сегмент спеціалізованих виробників молочної продукції та підвищити якість сирого молока, оскільки переробні підприємства надають перевагу сировині, яка вироблена при відповідних санітарних та виробничо-технічних умовах (найбільш сприятливі для цього умови мають місце в населених пунктах, що наближені до найбільших міст України);

□ удосконалення системи державного регулювання ринку молока, особливо щодо обмеження недобросовісної поведінки молокопереробних підприємств при заготівлі молока, щоб упередити традиційні для вітчизняної практики рецидиви свідомого заниження закупівельних цін на сире молоко, що позбавляє виробників можливості забезпечувати критично необхідний рівень розширеного відтворення молочного стада та парку доїльних апаратів;

□ відродження потужностей індустріального кормовиробництва (в зоні проведення осушувальних меліорацій, де мають місце значні площі облогових земель) на базі аграрних та комбикормових підприємств шляхом надання кредитних преференцій державними та уповноваженими державою банками і кредитними установами для підвищення рівня калорійності кормової бази переважної більшості підприємств та господарств населення, які спеціалізуються на виробництві молока, а також розширення потенціалу господарських структур, що здійснюють виробництво кормів на індустріальній основі;

□ надання у користування власникам молочних ферм сільськогосподарських угідь, які закріплені за місцевими радами та сільськими громадами, що дасть можливість новоствореним спеціалізованим виробникам молока формувати власну сировинну зону для годівлі молочного стада та здешевити витрати на створення кормової бази на зимовий період, а також диверсифікувати виробничо-господарську діяльність для мінімізації ризиків, зумовлених різкими коливаннями кон'юнктури на окремих продовольчих ринках;

□ розширення науково-дослідних, селекційно-відтворювальних та організаційно-впроваджувальних робіт, спрямованих на підвищення генетично-продуктивного молочного стада в усіх виробників сирого молока, шляхом створення спеціалізованих науково-виробничих структур на основі угод державно-приватного партнерства, що дозволить забезпечити в окремих регіонах прийнятний за світовими показниками рівень відтворення молочного стада переважної більшості виробників молока;

□ розроблення сучасних технологій утримання корів, їх годівлі й доїння, розширення випуску необхідного технологічного устаткування для різних типорозмірів молочних ферм шляхом відновлення потенціалу підприємств, які спеціалізувалися на виробництві машин для сфери тваринництва та кормовиробництва, що дозволить покращити умови утримання корів і відповідно підвищити рівень надойів, а також зробити комфортнішими умови роботи селян на фермах;

□ розроблення та впровадження сучасних систем заготівлі сирого молока, логістично-транспортних моделей його накопичення, первинної обробки та доставки на молокопереробні підприємства, що сприятиме ефективній заготівлі та зберіганню молока навіть у найбільш віддалених від районних центрів населених пунктах і відповідно

стимулюватиме селян нарощувати поголів'я молочних порід корів, оскільки підвищиться рівень капіталізації молочно-сировинного бізнесу.

Нарощення поголів'я корів та реструктуризація матеріально-технічної бази молочного скотарства має передбачати реінжиніринг бізнес-процесів у сферах кормовиробництва, ветеринарного забезпечення та техніко-технологічного облаштування розвитку молочного скотарства, селекційно-плеєнній роботі. У сфері кормовиробництва реінжиніринг полягає у стимулюванні розширення посівів багаторічних трав, у першу чергу в зоні осушення; створенні великотоварними молокопродуктовими підприємствами зон щодо заготівлі, первинної переробки та консервації кормів; дотриманні кормових сівозмін з короткою ротацією.

Реінжинірингові заходи у сфері ветеринарного забезпечення розвитку молочного скотарства полягають у жорсткому регулюванні ввезення на територію України збудників хвороб тварин, здійсненні тотального лікувально-профілактичного контролю ВРХ в усіх категоріях господарств, запровадженні моніторингу кормових добавок, які містять генетично модифіковані організми, та ветеринарних препаратів.

Покращення техніко-технологічного забезпечення розвитку молочного скотарства пов'язується з будівництвом молочних ферм, які дозволять впроваджувати сучасні методи годівлі, утримання та доїння корів, що знизить енерго- та трудомісткість виробництва сирого молока. Реінжиніринг селекційно-плеєнній роботи має включати комплекс заходів з упровадження в господарську практику рекомендацій ICAR та міжнародної системи Interbull.

ВИСНОВКИ

Ефективний розвиток всього молокопродуктового ланцюга значною мірою залежить від подолання кризових явищ у молочному скотарстві, які були зумовлені демонтажем командно-адміністративної моделі управління народним господарством, ліквідацією значної кількості сільськогосподарських підприємств великотоварного спрямування, відсутністю дієвої державної підтримки відновлення поголів'я молочних порід корів у новостворених аграрних формуваннях та особистих селянських господарствах, повільною імплементацією позитивного зарубіжного досвіду регулювання національного та регіональних ринків молока й молокопродуктів, запізнілим обмеженням опортуністичної поведінки молокопереробних підприємств по відношенню до дрібних виробників сирого молока.

Необхідно розробити комплекс заходів, які дадуть можливість нарощувати інвестиційні можливості виробників молока щодо розширення кормової бази годівлі корів та телиць, впровадження сучасних технологій утримання та доїння корів, налагодження сучасного ветеринарного забезпечення відтворення молочного стада. Органи місцевого самоврядування та місцеві державні адміністрації мають виступати ініціаторами встановлення партнерських відносин з виробниками молока (сільськогосподарськими підприємствами та особистими селянськими господарствами) щодо розбудови логістичної інфраструктури заготівлі та зберігання молока у віддалених від районних центрів населених пунктах шляхом укладання угод державно-приватного партнерства та формування обслуговуючих молочно-сировинних кооперативів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Божидарнік Т. Модернізація індустрії молочного скотарства: механізми та ресурсне забезпечення / Т. Божидарнік // *Економіст*. – 2011. – № 4. – С. 66-67.
2. Божидарнік Т. В. Проблеми та перспективи розширеного відтворення молочного скотарства / Т. В. Божидарнік // *Агросвіт*. – 2010. – № 19. – С. 22-26.
3. Васильченко О. М. Розвиток молочного скотарства в контексті інтеграції України у світову економіку / О. М. Васильченко // *Економіка АПК*. – 2008. – № 2. – С. 34-36.
4. Гіржева О. М. Інтенсифікація як умова підвищення ефективності виробництва молока / О. М. Гіржева // *Вісник Сумського національного аграрного університету*. – 2010. – Вип. 9/1 (43). – С. 49-55. – (Серія «Економіка та менеджмент»).
5. Пастернак Х. І. Синергетичний ефект інтегрованого виробництва та промислової переробки молока // *Агроінком*. – 2006. – № 3-4. – С. 29-30.
6. Сахно Л. С. Вплив основних чинників на підвищення ефективності підприємств молочної галузі / Л. С. Сахно // *Формування ринкових відносин в Україні*. – 2010. – № 5 (108). – С. 145-149.